FURCSA KÖNYV

Szerzője: Kende Tamás, címe: EMBERMENTÉS VAGYONMENTÉS STÁTUSZMENTÉS

1944-45-ben Sztehlo Gábor emlékezetében – a címlapon külön sorokba szedve

Furcsa, mert már cím sem egyértelmű: arról fogunk-e olvasni, hogy Sztehlo Gábor hogyan emlékezett vissza ezekre a tevékenységekre, vagy arról, hogy ezek hogyan rajzolódnak ki a rá való emlékezésben? Furcsa, mert egy történészi munka azzal indít, hogy: „nem újabb adalékokat kerestem". Furcsa, mert rögtön ezután egy kisajátított értelmű szót használ, ami az egész könyvön végigvonul: kultusz. Ez az idegen szó az élő magyar nyelvben két értelemben használatos: 1. egyházi értelemben: emberi tulajdonságokon és képességeken méltóságon felül álló, Istenhez közeli szent ember emberi mértéket meghaladó tisztelete 2. köznapi, leginkább politikai értelemben: egy mindenben felettünk álló ember, személy (vezető/despota) minden józan mértéket túlhaladó megkövetelt hódolata. Vajon melyikre gondolt a szerző? Esetleg egy harmadikra, de ennek magyarázatával az utolsó lapig – zavaróan – adós marad. Ezt a kultuszt „1945-től kezdődően maga a nagytiszteletű kezdte el formálni, és annak legfontosabb forrása mindmáig …memoárja." A szerző ezt tényként állítja lábjegyzet nélkül - „nagytiszteletű"-nek nevezve Sztehlo Gábort, az evangélikus lelkészt, akinek az általánosan elfogadott megnevezése Nagytiszteletű Úr s akiről nagyra becsült, szeretett apja is„kizárólag mint a nagytiszteletű úrról gyakran megemlékezett". További bizonyítékul hívja még Kende a korabeli sajtót. Utóbbiról meg kell jegyezni, hogy ebből válogatva Szántó Erika két filmet alkotott (Sztehlo Gábor a gyermekmető és Gaudioplisz) eltérő kicsengéssel.

Kende Tamás személyes hangvétellel indít, engedtessék meg ez nekem is. Apja „nem volt szokványos Sztehlo-gyerek" – 1947-ben került oda – én 48-ban. Amint ez egy általa hivatkozott könyvből (Sztehlo Gábor emlékezete) kiderül, az intézetben nem volt téma a nagytiszteletű ÚR korábbi tevékenysége – magam 1964-ben szereztem erről tudomást.

A Sztehlo-memoárokról úgy nyilatkozik, hogy ezek „ha tanítanak bármit is…” - majd ismét apját idézi meg: „évtizedek múltával is alapvető élményének tartotta mindazt, amit ott (Gaudiopolis) kapott. És ez nem volt kevés”. (9.oldal) – Akkor ez mégis legalább „valami” nemde? Kérdését a szerző maga nevezi furcsának – így, ezzel a szóval. „ez a történet (!) – és ez akkor is úgy tűnt számomra – nem Sztehlo cselekedeteiről, hősiességéről szólt első sorban, hanem az 1945 előtti uralkodó osztály önzéséről.” (Kétséges tehát, hogy egy ilyen bizonytalan „történet” megér-e 320 oldalnyi kemény munkát.)

Módszeréül a kritikai történetírás szabályai szerint a lehetséges (!) történeti valóság rekonstruálását adja meg (11.o)

Ennyit a bevezetőről.

A tartalmi részben Szthelo Gábor bemutatását azzal kezdi, hogy mindkét ágon az uralkodó osztály gyermeke volt: anyja Haggenmacher Márta - Sztehlo Aladárról, az apáról szó sem esik. Gábor gyermekükről legelső sorban azt közli, hogy „a Haggenmacher család…osztatlan és oszthatatlan vagyonához…(az ország egyik legnagyobb vagyontömege) Sztehlo Gábornak édesanyja jogán születése jogán, jussa (de furcsa itt ez a szó) volt…” Hogy az ebből adódó, dúskáló életmódjáról képet alkothassunk, szeretném felsorolni felnőtt életének néhány lakhelyét: hatvani parókia, nagytarcsai albérletek a parókia elkészültéig, majd Budapest VIII. Kálvária tér 4. III .em., épp szemben a Dankó utcával, majd 1 v. 2 szoba a Pax-intézet épületében, s végül egy kétszobás, számára épített ház a Budakeszi út 79-ben.

Az apai ágról - pótlásként - röviden: felvidékről származó értelmiségi familia jogászokkal, lelkészekkel, művészetekben tevékenykedőkkel. (Érdeklődők számára: Sztehlo Aladár könyve: Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában – Bp. 1908. – online is elérhető)

A Haggenmacher vagyonról hosszú-hosszú oldalakon alaposnak tűnő vagyonleltárt készít, majd egyéb értékek leírását adja, amiért a gazdaságtörténészek hálásak lehetnek talán.

Sztehlo Gábor hivatalos kapcsolata a mentő munkával a következő megbízással kezdődött: „valamit tenni kellene a keresztyén vallású, zsidó származású gyermekekért… Kinevezlek a Jó Pásztorhoz… Tanácsot nem tudok adni, eredj

oda…” mondta Raffay Sándor püspök 1944 tavaszán a németek által megszállt Budapesten Eszterházy utcai irodájában.

Más se tudott tanácsot adni, ebből jelentős nehézségek-kockázatok adódtak. A kezdeti bukdácsolásról Kende elítélőleg nyilatkozik, figyelmen kívül hagyva, hogy a ’zsidóbérenc’ szó halálos fenyegetettség volt akkor. Az ezelől való menekvést – a szó említése nélkül – ismételten súlyos kudarcként, csúfos vereségként, másutt „tragikus hezitálás”-ként említi Kende. Ettől csak a Nemzetközi Vöröskereszt védettségi igazolványa mentette meg Sztehlot, amit Friedrich von Born biztosított számára és a vele együttműködők számára. Ez a védernyő nyitotta meg az addig zárt kapukat a front egyre fenyegetőbb közeledtével. A villa- és lakástulajdonosok között egyre többen és többen igyekezetek a Nemzetközi Vöröskereszt védernyője alá a maguk és objektumaik remélt védelme érdekében. Hogy korábban ezek zárva maradtak, azt nagy szomorúsággal és szégyenkezéssel maga Sztehlo írja, saját rokonairól is, akik - mint Kende ismételten idézi - „nem akartak változtatni korábbi életmódjukon”. A front közeledtével (Románia kiugrása: 1944. augusztus 23.) „túlkínálati piac” jött étre – bármennyire visszataszító is ez a kifejezés, ha emberélet a tét.

Látta-tudta-e ezt Sztehlo? Látta, tudta, mint láttuk, meg is írta, Kende is idézi. De míg én Sztehlo részéről ennek a helyzetnek a mélységes elítélését, emiatti szégyenkezését olvasom ki, addig Kende csak a bizonyítékot: még Sztehlo is látja osztálya romlottságát. Egy lakásfelajánlási tárgyalást idézve Kende arra a következtetésre jut, hogy „az embermentés csak járulékos eszköze volt egy másik célnak, ami a tulajdonosi osztály képviselőit szolgálta.” Ehhez a „megállapításhoz” csakugyan nem kellett újabb adalékok feltárása - elég volt egy újabb nézőpont kreálása. Sajnálatos, hogy Kende itt nem ismeri fel - vagy nem akarja (f)elismerni - a helyzet másik jellegét: mai szóhasználattal ez egy igazi win-win szituáció – mindkét fél nyer. Nem lélekemelő alku - elfogadhatóvá akkor válik, ha a megmenthető gyermekekre gondolunk, és nem a megmentendő vagyonelemeket listázzuk.

Kár, hogy a könyv tartalma nem követi a cím, illetve a tartalomjegyzék nagyon „ütős” felépítését – könnyebben tudnánk követni a szerző meglehetősen ugráló gondolatmenetét.

A Gaudiopolis kincsei fejezetcím olvastán arra gondoltam, egyfajta beszámolót kapunk majd a szerző apja emberré válásának egyik eleméről, a Sztehlo Gábor által megálmodott és megvalósított újszerű embernevelésről, annak mindennapi életéről, buktatóiról, eredményeiről. Tévedtem. A telep kialakulásának és fenntartásának ingatlan-bonyodalmait olvashatjuk ezeken az oldalakon, meglehetősen furcsa tálalásban. Legelőször is vállveregető dicséretet kap Merényi Zsuzsanna, aki a „hagyományos hagiográfiához (!) képest kifejezetten árnyalt képet" fest.

Azt írja Sztehlo: „oda (Széll Kálmán tér) igyekezvén találkoztam a Weiss Manfréd család egyik tagjával…említette, hogy családjuknak hét villája és mintegy 30 holdas területe van a Zugligetben… Szívesen átengedné ezt gyermekotthon számára." Ez az Isten kezében 188.o.-n olvasható, Kende maga is idézi alig eltérő – Evangélikus Országos Levéltár /EOL/szövegváltozatban (245. o.), majd ezen túllépve a 249.-en már azt olvassuk: „Az csak feltételezés, hogy az élet-és vagyonmentéssel elfoglalt itt maradt Weisss Chorin család tagja a zavaros 1944-es évben valamilyen ponton összefutott Sztehloval." Sztehlo állítása feltételezéssé degradáltatik! Furcsa. Furcsa az idézetben olvasható 1944 is - 1945 helyett. A szövegkörnyezetből kiolvasható, hogy ez félreütés, de 1944 és 1945 Magyarországa két különböző világ! tisztelt történész úr. Mindamellett elismeri, hogy ebben az ügyben „minden érdekelt fél jól járt" – a menhelyek ügyében ezt nem látta.

Kende úgy látja, hogy ezzel az engedményezéssel „Sztehlo végre hosszabb távra megoldhatta élete nagy *kaland*ját..." (kiemelés tőlem FB). Sztehlo másképp látja: „…hiszem, hogy az Úr, aki megbízott ezzel a szolgálattal, megadja a hozzávalót is" – idézi Merényi. (23.o.) A továbbiakban ismét hosszú oldalakon át szövevényes vagyonjogi ügyeket tár elénk, olyan fontos részletekkel is, mint pl. a Hungária Nagyszálló Rt. menedzsmentjének névsora – ilyen kincseket rejtegetett a Gaudiopolis!

Kende ismételten emlegeti, hogy Sztehlo metaforák mögé rejti mondandóját – példát egyetlenegyet sem mutat be. Ő maga viszont az Isten kezében c. könyvet újra-meg-újra áramvonalasított, átszerkesztett szövegnek nevezi. Utóbbihoz kétség nem fér, már csak azért sem, mert a Háromszázhatvanöt nap 380 oldalából (a Sztehlo-napló teljes szövege nem rég megjelent könyv)– ha a törzsanyagot vesszük figyelembe - 230 lett. Hogy Bozóky Éva szerkesztése

ártott volna a szövegnek, a mondanivalónak, esetleg meghamisította volna, azt nem elegendő leleményes metaforával: „áramvonalasítás” - igazolni. Hiánylom, hogy rámutatna: ezt meg ezt a fontos dolgot kihagyta, amazt meg súlyosan eltorzította. Effélével nem állt elő. Érvényesnek kell elfogadnunk Koren Emil könyv-bemutatását, értékelését: „A lehető szöveghűségre törekvést a tartalom iránti mélységes tisztelet irányította.” Kende kritikáját az ’Emlékezettől a kultuszig’ alfejezetben tárgyalja. E kettő eltérésére maga hoz példát: tovább idézi Korent, Bozóky Évától, munkájáról: „Minket pedig áthat az életmű iránti mélységes tisztelet.” Ezt Kende a következő oldalon már áhítatnak nevezi. A tisztelettől a kultuszig Kendénél ily rövidaz út.

Kende igyekszik állításait igazolni – lábjegyzeteinek száma 583 – tekintélyes szám, az idézetek olykor meglehetősen hosszúak. Fenti számból a Haggenmacher-hivatkozások száma 165, a Sztehlo-ké 61. Utóbbiak legnagyobb számban EOL (Evangélikus Országos Levéltár) jelzésűek, néhány Isten kezében, a többi egyéb. Érdekes, hogy a Háromszázhatvanöt nap bár a szövegben szerepel – a hivatkozások között nem. Kár, mert sokmindent megtudhatott volna belőle pl. Sztehlo Gáborról vagy éppen Bozóky Évától. Bozóky Éva nehezen túlbecsülhető szolgálatot tett azzal, hogy munkássága nyomán válhatott Sztehlo szellemi értéke az egyetemes magyar szellemi kincstár részévé.

Kétségtelen, Kende levéltári hivatkozásai hitelesebbek, mint bármely könyvre való hivatkozás, de felkeresésük jóval nehezebb azokénál.

A források leginkább levéltári-múzeumi iratok, de olykor újságcikkekre és könyvekre/regényekre is támaszkodik. Többszörösen idézi Zsoldos Andor Sztehloval készített interjú szerkesztett cikkét a Haladásból – imígy: „ezt a védelmet - (l. lejjebb) - én agyaltam ki …járt itt...egy svájci úr, Friedrich Born,…segített is, amennyire lehetett, de a vöröskeresztes védelem alapjában véve blöff volt….” Kende értékelése: „Sztehlo Gábor…magát nevezte meg a csoda 1944-es kitalálójának, máfelől… leszólta a...Nemzetközi Vöröskereszt…és Friedrich von Born szerepét”. Szívesen ott lettem volna a Zsoldos és Sztehlo közötti beszélgetésen, mert Sztehlo, a fentiekről, a többszörösen lekicsinylően emlegetett Isten kezében szerint –- egész másképp számol be: Bornnal kölcsönösen keresték a kapcsolatot, s nagy egyetértésben működtek együtt. (Isten kezében 51.oldaltól) Másutt azt idézi Sztehlotól, hogy „Born Frigyes

ennek az 1944-es időnek nagyszerű embere volt.” – Hogyan zajlott akkor az előbb idézett interjú? Emelte volna mű tudományos színvonalát, ha Kende ilyen fontos ítélkező megállapítást nem egy újságíró által megszerkesztett riporttal igazol, hanem pl. a DEGOB (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság) jegyzőkönyvét vette volna alapul. Ez a Jegyzőköny Sztehlo Gábor beszámolóját (is) tartalmazza.

Ami a blöfföt illeti, a területen kívüli – extraterritoriális - védelem csakugyan Sztehlo ötlete volt (személyes közlés) mert ilyet csak az adhat, akinek van territoriuma – államoknak van, a Vöröskeresztnek pedig nincs. „A területenkívüliséget igazoló vöröskeresztes igazolást Sztehlo Gábor szignálta mint evangélikus lelkész és mint a Nemzetközi Vöröskereszt Gyermekakciójának vezetője” - írja Kende. Hogy Sztehlo ezt hangsúlyozta, annak csak az lehetett az oka, hogy Bornt hazájában nem az életmentőnek kijáró tisztelettel fogadták – ezt később Izraeltől kapta meg – hanem különböző szabálytalanságai miatt felelősségre vonták – csakúgy, mint Carl Lutzot. Nem nehezíthette Born helyzetét ezzel a szabálytalansággal.

Kende Tamás utószóban összegzi munkáját: „Az érdekelt munkám során – Sztehlo Gábor munkái alapján – hogy a korabeli magyar uralkodó osztály mikor és miért is kezdett el megkésve embermentéssel foglalkozni.” (282.) Bár efféle kérdés Sztehlonál is felmerült – mint láthattuk erről keserűen nyilatkozik – de Sztehlonál ez alárendelt jelentőségű a mentés ezernyi fontos létkérdései után. Kendénél ez megfordul: „…az embermentés csak járulékos járulékos eszköze volt egy másik célnak, ami tulajdonosi osztály képviselőit szolgálta”. (61.o.)

Olykor nehezen követhető leírásokba kezd arról, hogy mely védett ingatlanok álltak a gyermekmentés szolgálatában, és melyek nem. Ennek definiciója is nehezen követhető. Miközben kutatásaiból sok-sok adat kerül napvilágra – pl. az egyik ház nem zsidó házmesternéjának a születési dátuma. A lakónyilvántartásból kiderül ugyanis, hogy a házban több a nem zsidó, mint a zsidó. Kende Tamás szem elől téveszti a Jad Vasem jelmondatát: aki egyetlen életet megment, egy egész világot ment meg. Eszerint egy 3000 fős SS laktanya katonája méltó a díjra, ha elrejt egy zsidót

És mégis: Kendét is megragadta Sztehlonak az a mélyen szántó gondolatsora, ami engem is – hadd idézzem ide – az „áramvonalasított” változatot: „Mit

mulasztottunk? Az egyén? A pap? Az egyház szolgája? Maga az egyház? A társadalom? Egy-egy osztály? A kisember, aki úgy véli 'én úgysem számítok' vagy a felelős tényező, aki azzal takarózik 'úgysem tehettem mást?' ". Ahol én ezt először idéztem: Sztehlo-gyerekek voltunk (314.o), azzal toldottam meg: 'Kérdéseinek sora máig ható, élő, eleven, feszítő gondunk és bajunk.' Ez a kérdés-sor azóta is erősen foglakoztat, mert azt tartom róla, hogy a 20.-21.század politikai-társadalmi elfajzásainak szociálpszichológiai quinteszenciája ez - szilvamag méretűvé zsugorítva. Kende a levéltári eredetit hozza (286. o.), így képet alkothatunk az agyonszerkesztésről. Az idézet után Sztehlonak az isteni kegyelemről való elmélkedéséhez vezet.

Kende könyvének 284. oldalán szükségesnek tartja megjegyezni, hogy …"se Sztehlo Gábor, se a Nemzetközi Vöröskereszt nem tudott senkit megmenteni az auschwitzi deportálásokból." Blaszfémia! – kiáltanék föl, ha nem félnék attól, hogy ezzel a szóval szentesítem Kende kedvenc 'hagiográfiá'-ját, ezt a poros fiókok aljáról előkotort, ide nem illő szörnyszülött kifejezést – tehát nem teszem. Ám megkérdem, hogy egy életműbe, egy mások által kristályembernek nevezettnek a becsületébe két lábbal beletaposni: 'senkit nem tudott megmenteni!' - mire való? Az állítást, ismerve Sztehlo Gábor tevékenységét – őránézve valósnak kell vegyük. - Az utolsó auschwitz-szerelvény július 9-én indult –Sztehlo pedig csak októberben tudott elvergődni a bércre - a Bérc utcai, első menhelyének megnyitásáig. Ami a Vöröskeresztet illeti: ez az állítás igazolásért – ha úgy tetszik, újabb adalékok felkutatásáért – kiált, Sztehlo memoárjai e tekintetben csakugyan nem tanítanak semmire sem. Az, hogy a Sztehlo- (Kende szerint Sztehlo-Haggenmacher-Born) otthonokban mintegy 2000 gyermek élte túl a budapesti vészkorszakot, csupán egy odavetett mondatból derül ki, azzal megtoldva, hogy a számot túlzónak tartja. Nyersebben: e pocsék osztály pocsék embereinek ezen pocsék, önző hozzáállása mellett Sztehlo ennyit tudott kihozni: erősen túlzott becslés szerint 2000 ember megmenekülését, ha nem is Auschwitztól „csak" a szervezett nyilaskeresztes csapatok és a szabadon garázdálkodó árpádsávos bandák mindennapos razziáitól- öldökléseitől – mindennek veszélyét önmagára és családjára hozva.

Nem tudom, történész úr ismeri-e Salkaházi Sára történetét. Fel nem tett kérdésemet magam próbálom megválaszolni. Ha igen, tudja miről beszélek. (A

nálánál fiatalabbak kedvéért: Salkaházi Sára a Szociális Testvérek Társasága apácája volt – az általa rejtegetett zsidók számát 100-ra teszik. Egy nyilas razzia fegyveresei a Nagycsarnok előtti Duna-parton lőtték a vízbe valamennyiüket. (Emléktábla a helyszínen olvasható.) Ha nem – mármint ha nem ismeri - honnan veszi magának a bátorságot ahhoz, hogy a témában egyetlen sort is leírjon.

Jóllehet, bátorságban nincs hiány! Honnan van bátorsága egy általános tiszteletnek - benne saját apjának tiszteletével – örvendő embermentőt ingatlanügynöknek, szolgáló ingatlanügynöknek bemutatni?

„Sztehlo Gábor sem volt szent ember." (285.o.) Csakugyan nem volt az – bár magam is hallottam ilyen vélekedéseket – mégis, szerzőnk, ha tagadó mondatben is, ám mégis szükségesnek tartja ezt saját munkájához odailleszteni. Talán őt is megkísértették efféle gondolatok.

A 287. oldalon olvashatjuk „… terjedelmes memoárjában a legfontosabb segítőit – rokonait kivéve- nem említette." Az agyonszerkesztett Isten kezében-nek regisztere nincs – belelapozva a következő nevekre bukkantam - mind valamilyen szolgálatot teljesítettek a mentésben- : Vajkai Éva és Rózsi, Kádár Imre, Gyürk István, Kárász Artúr, Ferenc Pál, Mme Barrée, Adler Rácz József, Benes Lujza, Endrődy Hedda, Stiaszny Éva, Thaly Imre – hetykén mondhatnám: tovább is van, mondjam még? A Fébé csapata, köztük sokan megnevezve, tanárok, nevelők, ugyancsak. Utánkereshető akár az EOL-ban, akár a Háromszázhatvanöt nap-ban. Elnézést kérek azoktól, akik e sebtében összeállított névsorból kimaradtak.

Furcsa.

Könyvét így fejezi be:

„Nem állt szándékomban Sztehlo személyesen drága kegyelmét megkérdőjelezni…."

„Nyugodt lelkiismerettel engedem el e kéziratot."

Ismét csak: furcsa.

Befejeztem az írást – az olvasást is: a könyvét is, a magam írását is.

Eltűnődtem: miről is szól egyik is, másik is? Ki-ki idézze föl a címet! Sokat tudtunk-e meg az embermentésről? A vagyonokról meglehetősen sokat, a státuszmentésről – inkább annak kísérletéről a szerző összegzését.

A Sztehloról írottakról az a benyomásom maradt, hogy annak vezérmotívuma nem az volt: Íme – hanem az: Nem úgy volt ám az!

Nekem ezen a nyomvonalon kellett haladnom.

Nyugtalanul-szomorúan nyújtom át írásomat.

Lehetséges mellékletek: a Nemzetközi Vöröskereszt védlevele, ill. Gaudiopolis jelvény

az Evangélikus Országos Múzeum engedélyével

Füzéki Bálint

B